

-Bir úyde otırsań jay alıp,
Qaytarsań juwaptan pay alıp,-depti.
Sonda Qalıyla:

-Qız degen bes kúnlik dáwranda patshadan kem
bolmaydı.Patshadan hámir bolsa,puqarağa ne turıs.Bizge
ruxsat etińiz, juwap bere qoyayıq,-depti.

Sonda qız : Sonda Qalıyla:
-Sarı gúlden gúl bola ma,
-Sarı gúldey gúl boladı,

Qızıl gúller turǵanda?
Basında dánesi bolsa,
Sarı shımshıqtan búlbúl bola ma,
Qızdan da patsha boladı,
Búlbúller sayrap turǵanda?
Basında jıǵası bolsa,-depti.

Qızdan patsha bola ma,
Sizlerdey azamat turǵanda?

Bunday mısallar úlgilerin kóplep ushıratamız. Olardaǵı
social- turmıshlıq máseleler kórkem sózdıń qúdireti menen
ájayıp klassikalıq úlgilerdi jaratıp ketkenin kóremiz.

Folklorıdaǵı juwap aytısılar naqıl maqallar menen qosa
jumbaqlardan paydalanadı.Olar jumbaqtan ózgesheligi
jumbaq ta qısqa tujırmılı aytılsa, jumbaq aytısılar qız-jigit,
qız jeńeler arasında uzaq waqt dawamında poetikalıq qosıq
qatarlarına uyqasıp kele beredi. “Merekeni uzaqqa sozıp
aytısqısı kelgen jigitlerden ketiwge ruxsat soraganda
juwaptı jumbaq qılıp beredi.” [2:121] Mısalı:

Jigit: -Suw saǵası ne bolar?
Sóz saǵası ne bolar?
Jol saǵası ne bolar?
Bunıń mánisi sheshilse,
Qudashalar, qalay bolar?

Qız: Suw saǵası bulaq bolar,
Sóz saǵası tuyaq bolar,
Jol saǵası tuyaq bolar,
Bul juwaptıń mánisi,
Túsinseniz, quda bala usı bolar.

Juwap aytısılarınń ishinde eń ózgeshellikke iye aytıstıń
túri tımsal aytısı bolıp keledi. Bul bir ǵana aytısıwshınıń
oyın janlandırıw arqalı tımsallap jetkerip beriw. Aytayın
degen maqseti basqa birewdiń tilinen jetilistirilip
improvizatsiya menen atqarılatuǵın túri bolıp tabıladı

Mısalı:Orazsha jıawdıń óz sazı menen aytısı
Orazsha jıraw:
Sazım men taslayman seni, deymen,
Dúnyaǵa talay jaqsı keldi, deymen.
Adam joq dúnyanı tamamlagan.á
Bári de demi jetip, aqırı ketken,
Isleyin aqirettiń endi ǵamın,
Qasima endi qaytıp kelme,deymen.
Saz:

-Aytasań taslamayman dep meni nege?
Kirgizdiń talay meni jıyın-merekege,
Otızdıń otırısı dep ot basında,
Súyeneriń bolǵanıń jamanbedi?
Aytewir otızdı da jas kóreseń,
Er jigit qartaymas eliwde de.

Juwmalaq aytqanda, joqarılardıǵı esapqa alıp
otırıp, juwap aytısılarınń kórkemlik hám janlıq
ózgesheliklerine mısallar keltirip óttik. Olar aytısıw
ózgesheligi, atqarılıwı tematikalıq táreplerinen de óz
ishinde bir qansha túrlerge ajırılıp turadı. Folklorıń basqa
úlgilerin qollanǵan halda óz kórkemligin bayıtıp, poetikalıq
sóz marjanların dúzip keledi.

Ádebiyatlar

1. Қарақалпақ фольклоры. Коп томлық. –Нөкіс: «ИЛИМ», 2015, 94-том.
2. Айымбетов Қ. Қарақалпақ фольклоры. –Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1977, 120-б.
3. Алламбергенов К. Қарақалпақ әдебиятында айтыс -Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1989.

РЕЗЮМЕ. Мақоллада қарақалпақ фольклорының ең бой нәмуналарында бірі айтışтардың жанрлық және бейнесі тақырыпталған
holda organılған.

РЕЗЮМЕ. В статье исследуются жанровые и художественные особенности джувап айтыс одного из богатейших образцов
каракалпакского народа.

SUMMARY. In the article, one of the richest samples of the Karakalpak people, the genre and artistic features of juwap aytis are
studied.

OMAR SHAYÍR DÓRETIWSHILIGINDE HAYAL - QÍZLAR TEMASÍ

B.A.Davletov - *filologiya ilimleriniń kandidatu, docent*
Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so ‘zlar: sh’er, хотін-qızlar, xulq-atvor, go’zallik, variant, ta’rif, badiylik, mahorat.

Ключевые слова: поэзия, женщина, отношение, красота, вариант, тариф, художественность, мастерство.

Key words: poetry, women, attitude, beauty, option, tariff, artistry, skill.

XIX ásir aqırı XX ásir basındaǵı qaraqalpaq
ádebiyatınıń belgili shayırlarınıń biri Omar Súyirbek ulı
bolıp esaplanadı. Ol qaraqalpaq poeziyasın Watan teması,
hayal - qızlar teması, tariyxıy, didaktikalıq, yumor-satiralıq
hám t.b. sıyaqlı temadaǵı shıǵarmaları menen bayıttı. Usı
tárepinen poeziyalıq shıǵarmaları tematikasınıń hár túrliligi
hám kórkemligi menen basqa xalıq shayırlarınıń
poeziyasınan ózgeshelenip turadı.

Omar shayırdıń dóretiwshiligi boyınsha f.i.d. A.Pirnazarov
izertlew jumısların júrgizgen. Ilimpaz Omar shayırdıń ómiri
hám dóretiwshiligi, poeziyasınıń ózine tán ózgeshelikleri
boyınsha monografiyalar járiyalaǵan [1]. Omar shayırdıń
dóretiwshilik jolı boyınsha A.Paxratdinovtıń sabaqlıǵında
sholiw jasalǵan [2]. Shayırdıń shıǵarmalarınń ideyalıq-
tematikalıq baǵdarların hár qıylı tematikalarda óz aldına
izertlew, obraz jaratıwdıǵı stillik ózgesheliklerin úyreniw,
qosıqlarınıń janrlıq belgilerine qarap tallaw, búgingi kún
kózqarasınan baha beriw áhmiyetli máselelerdiń biri.

Omar shayırdıń dóretiwshiliginde kópshilik qosıqları
hayal-qızlar temasına arnalǵan. Bulardan «Periyat»,
«Qızlar», «Sáliyma», «Biybijan», «Biybigúl», «Gúlbazar»,
«Aybiyke», «Baǵdagúl», «Birge júsem qızlar bilen» t.b.
sıyaqlı qosıqlarında ózi jasaǵan dáwirdegi hayal-qızlar

táǵdiri, olardıń sulıwlıǵı, júris-turısı, iybeliligi, minez-qulqı,
aqlı-parasatı, ádep-ikramlılıǵı t.b. jaqsı pazıyletleri sú-
wretlengen. Qosıqlarınıń atamasınan málim bolǵanıday,
kópshilik qosıqları hayal-qızlardıń ismi menen ataladı.

«Gúlbazar» atlı qosıǵınıń eki variantı bolıp, hár birinde
qızdıń gózzallıǵı, ashıqlardı kúydiretuǵın húsni jamalı,
oǵan saykes adamlardıń pikirini aytıp-aq túsiretuǵın
túsimpazlıǵı, aqıllılıǵı, hátteki shayırdıń kópshilik qatarı
ózi de Gúlbazardı alıwǵa qushtarlıǵı jırlanǵan:

Gúlbazar gúl kibi júzlerin seniń,
Aqılmıdı alarsań kórgende meniń,
Aman bolsa, endi dúnyada denim,
Seniń menen sóylesermen, Gúlbazar. [3:71].

«Gúlayım» qosıǵınıń da eki variantı bolıp, bul qosıq ta
mazmunı jaǵınan «Gúlbazar» qosıǵına únles keledi.
Qosıqtıń birinshi variantında ayday júzli, sheker yańlı sózli,
kózin súzip, qasın qaqqan, ashıqlardıń janın alǵan
Gúlayımǵa Aytannıń Aytımbet atlı balasınıń úylenbekshi
bolıp júrgenligi sóz etiledi. Al, ekinshi variantında qızdıń
gózzallıǵı, jaqsı minez-xulqı, tereń oy - pikirli, aqıllılıǵı
táriplenedi. Mısalı:

Shiyrinnen sheker sózi bar,
Aydan appaq júzi bar,

Janıńdı alar kózi bar,
Kórkem sulıw Gúlayımnıń. [3:75].

Folklorlıq súwretlewler arqalı qızdıń táripi shayır tárepinen júdá asırıp súwretlengen. Shayır qızlardıń qáddi - qáwmetin, sulıw kelbetin súwretlewde teńew, epitet, metafora, giperbola, litota sıyaqlı kórkemlew qurallarınan orınlı paydalanǵan. Mısalı:

Jarqıraǵan *ayday júzleriń* seniń,
Sheker yańlı palday mazalı sóziń seniń...

Alıpdek qáwmetim, dalday búgilmish,
Kózden yashım, *dárya bolıp* tógilmish... [3:975]

Omar shayırdıń hayal-qızlarǵa arnalǵan qosıqlarınıń kópshiligin táriplik qosıqları iyeleydi. Belgili ilimpaz A.Paxratdinov, táriplik shıǵarma haqqında tómendegishe pikir bildiredi: «Táriplik shıǵarma degen bul bir adamnıń ruwxıy dúnyasın táripleytuǵın shıǵarma. Bunıń hasılıǵı da sonda» [2:125]. Usı ayılǵan pikirge shayırdıń «Aybiyke» qosıǵınıń mazmunı saýkes keledi. Qosıqta bay - dáwletli Lepesbaydıń qızı Aybiykeniń arjaǵı Tórtkúl, berjaǵı Shımbayda bunday periniń joq ekenligi, sán - saltanatınıń xan qızınan kem emesligi, sulıwlıqta aldına adam salmaytuǵın kelbeti, aq otaw tiktirip, oshaq oydırǵan, gárip-qáserlerdiń de halınan xabar alatuǵın, basqalar ushın janı ashıytuǵın ishki ruwxıy dúnyası da bay, dúnyada jalǵız gózzal ekenligi kóterińki yosh penen jırlanadı. Mısalı:

Aq otaw tiktirip, oshaq oydırıp,
Qonaq kelse, qoy semizin soydırıp,
Gárip-qáser, ash-arıqtı toydırıp,
Dúnyaǵa bir óziń keldiń, Aybiyke. [3:79]

Qosıq qatarlarında miymannıń da húrmetin óz ornına qoya biletuǵın aǵla pazıyleti de atap ótilgen.

«Birge júrsem qızlar bilen» qosıǵında qızlar menen oynaı-kúlip, shadı-qorram dáwrın súrsem, uzaq jolǵa, saparǵa qızlar menen shıqsam, baǵlarda seyil etip, murat-maqsetke jetsem, degen ashıq jigittiń kewil keshirmeleri obrazlı jetkerip berilgen. Mısalı:

Túwesilmes uzaq jolǵa,
Sapar júrsem qızlar bilen... [3:62]

Bul jalǵanshı kimnen qalǵan,
Sóylemeyin hesh waq yalǵan,
Kórgen waqta aqlımdı alǵan,
Birge júrsem qızlar bilen. [3:63]

Qız degeniń altın taqtı,
Jasta oynar quwırshaqtı... [3:63]

Bul qatarlarda ashıq yardıń qızdı altın taxtqa megezep, jalǵanshı dúnyada qılıǵı zıyat minezli, kórgenniń aqılın alatuǵın sulıwıardıń aldında hesh qashan jalǵan sóylemeytuǵınlıǵın da ayıp ótedi.

Shayırdıń «Qızlar» atlı qosıǵınıń da eki variantı bolıp, birinshi variantında qızlardı jeńgesi menen qonaqqa mırat

etip, qızǵa jigittiń jeńgesi arqalı sóz salıwı, ulıwma qaraqalpaq xalqındaǵı milliy dástúr, úrp-ádetler kórkem sáwleleniwın tapqan. Qosıqtıń sońında qızlarǵa óz teńine qol beriwi násiyat etiledi.

«Qızlar» qosıǵınıń ekinshi variantında bolsa, qız balanıń dúnyaǵa kelgeninen baslap, eki jasta dúnyanı kórgeni, úsh jasta jaqın, alıstı bilgeni, tórt jasta tóredey bolǵanı, ulıwma on altı, on jeti jasqa kelip, qız bolıp kámalǵa keliwi, júz mın qulırıp, gúldey ashılatsuǵınlıǵı táriplenedi. Mısalı:

Kimseniń aqılın alıp, esin tandırǵan,
Kimseniń qaldırmac miyriń qandırǵan,
Jigittiń ishın ottay jandırǵan,
Dúnyanıń ashılǵan gúliseń, qızlar. [3:61]

Gózzallarınıń ashıqlardı aqılınan azdırıp, intizar etip, ishqsında kúydiretuǵınlıǵı kórkem obrazlı túrde sáwlelengen. Sonday-aq qosıqlarında qaraqalpaq qızların kiyiniwi, qáddi-qáwmeti, tulımshaǵı, taqqan taǵınshaqlarına da ayrıqsha itibar qaratılǵan. Mısalı:

Túrmeńniń ishinen aydınlı shalıp,
Baǵırın órtep, jigit janını alıp... [3:68]

Kámalǵa kelerseń suwday máwij urıp,
Shashındı bes tallap tulımın órip... [3:68]

Omar shayır ózi jasaǵan dáwirdegi qızlardıń táǵdiriniń ayanıshlı bolǵanın ashıq ayta alǵan. «Biybiaysha» qosıǵı uzaq jerden mal dúnyasın tógiw Dosmuxammet degen gárriniń Biybiayshanı aytırıp keliwi menen baslanadı:

Qurıǵanday adamzat tap ber jaqtan,
Keldi saǵan jaqın emes uzaqtan,
Alaman dep maldı tógip arjaqtan,
Keldi Domsuxammet saǵan Biybiaysha. [3:58]

Qosıqta qızdıń xabarın bergin satqın Gúlbazar menen Pırnazardıń hâreketlerin singa aladı.

«Biybigúljan» qosıǵında qazaq arasına talap izlep barıp, sol jaqta awırıp, óler aldında Gúlimbet degen jigittiń elindegi qalınlıǵı Biybigúlge jollaǵan sálemnaması bayanlanǵan. Qosıq bir neshe bólimge bólingen: «Gúlimbetiń atınan ayılǵan bólim»de, jigittiń Biybigúl menen xoshlasıwı berilgen. «Biybigúldin atınan ayılǵan bólim»de sapardan qaytqan jigitlerge qız harmasın ayıp, Gúlimbetiń xabarın soraydı. «Jigitlerdiń atınan ayılǵan bólim»de, Gúlimbetiń qaytıw bolǵanın xabarlaydı. «Biybigúldiń atınan jeńgesine aytqanın bólimi»nde qız yarın joqlaydı. Sońǵı bólimde, jeńgesi qızǵa tásele beredi. Shayır bul qosıǵı arqalı sol dáwirdegi xalıqtıń kún-kórisiniń qıyın bolǵanın, dáwir kórinisin sáwlelendirip bere alǵan.

Juwmalaq aytqanda, Omar shayırdıń poeziyası tematikaǵa bay. Ol hayal-qızlar temasın óz qosıqlarında kórkemlik penen sáwlelendirip bergin. Shayır shıǵarmaların úyreniw arqalı jas áwlad ózleriniń bilimlerin bayıtıw menen birge, ruwxıy azıq aladı.

Адебиеттер

1. Пирназаров А. Омар шайырдың өмири хәм творчествосы. – Нөкис, «Қарақалпақстан», 1978; Өтеш, Омар хәм фольклор. – Нөкис: «Билим», 1991. Жийен хәм Омар шайырлардың дәретийушилиқ шеберликтери. – Нөкис: «Билим», 1993.

2. Пахратдинов Ә. XIX әсир әсир ақыры XX әсир басындағы қарақалпақ әдебияты тарийхы. – Нөкис: «Билим», 1996.

3. Омар шайыр. Айырша. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1979.

4. Мамбетуллаев М., Түребеков М., Юсупов О. Қарақалпақстан тарийхы. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 2010.

РЕЗЮМЕ. Мақоллада қарақалпақ шоирі О'мар Суйирбек о'ғ'lining asarlari tahlil qilingan. Shoiring xotin-qizlar mavzusidagi qo'shiqlari badiiy matnlar orqali o'rganilgan. Asarlaridagi xotin-qizlar taqdiri, ularning qomati, go'zal husni-jamoli, ibosi, fahm-farosati, xulq-atvori, odob-axloqi va h.k. ochib berilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматриваются произведения каракалпакского поэта Омара Суйирбек улы. Песни поэта на женскую тему изучаются через художественные тексты. Судьба женщин в его произведениях, их рост, красота, выражение лица, ум, поведение, манеры и т. д. раскрыты.

SUMMARY. The article analyzes the works of Karakalpak poet Omar Suyirbek. Poet's songs on the theme of women are studied through artistic texts. The fate of women in his works, their stature, beauty, expression, intelligence, behavior, manners, etc. revealed.